

Gdańsk, 5 września 2022 r.

Prof. dr hab. Lucyna Kopciewicz
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Gdański

Recenzja dla Rady Akademickiej Dolnośląskiej Szkoły Wyższej

rozprawy doktorskiej pod tytułem

**„Uczenie się z życia. Studium doświadczeń zawodowych i rodzinnych menadżerek czasów
polskiej transformacji”**

autorstwa mgr Agnieszki Paczkowskiej

przygotowanej pod kierunkiem prof. DSW dr hab. Ewy Kurantowicz

Problematyka rozprawy przedstawionej do recenzji dotyczy szeroko rozumianej problematyki uczenia się kobiet piastujących wysokie stanowiska menadżerskie, dróg przejścia z edukacji wyższej do aktywności zawodowej, uczenia się w miejscu pracy, doskonalenia umiejętności zawodowych, pokonywania kolejnych szczebli awansu zawodowego, uczenia się z życia i własnej biografii. Tłem dla tych rozważań jest wyłaniający się nowy ład społeczno-ekonomiczny w latach 90-tych XX wieku. Jest to równocześnie czas, w którym uczestniczki badania podejmowały swoje pierwsze aktywności zawodowe.

Otwierające się przed kobietami nowe możliwości zawodowe, ale też nowe bariery i ograniczenia, warunki segregacji zawodowej, są społecznymi ramami doświadczeń uczenia się/ uczenia się z życia uczestniczek badania. Lektura dysertacji nie pozostawia wątpliwości odnośnie jej pedagogicznego charakteru. Doktorantka lokuje swoje analizy przede wszystkim w andragogicznych teoriach uczenia się, ale także w pedagogice i socjologii gender – analizując procesy kształtowania się kobiecych tożsamości, specyfikę aktywności zawodowej kobiet, problem równowagi kobiecych ról prywatnych i zawodowych itp.

Projekt badań empirycznych zrealizowany na potrzeby rozprawy został pomyślany jako badanie jakościowe, w wykorzystaniu wywiadów narracyjnych. Uczestniczkami badania było 12 kobiet – menadżerek.

Tekst rozprawy doktorskiej składa się z trzech zasadniczych części: części przedstawiającej zaplecze teorii wykorzystywanych w projektowaniu badania i przywoływanych w procesie analizy i interpretacji wyników badań empirycznych, części metodologicznej omawiającej szczegóły postępowania badawczego oraz obszernej części analityczno-interpretacyjnej.

Rozprawa zawiera też zakończenie, streszczenia oraz trzynastostronicowy spis wykorzystanej literatury. Rozprawa doktorska liczy 250 stron. Do tekstu rozprawy dołączony został Aneks zawierający transkrypcję przeprowadzonych wywiadów (liczący 191 stron).

Moja ocena rozprawy doktorskiej odnosi się do kilku wymiarów:

1. Wyboru perspektyw teoretycznych, ich zasięgu i związku z stawianymi problemami badawczymi,
2. Wyborów metodologicznych i sposobu realizacji badań empirycznych,
3. Analiz materiału empirycznego oraz jakości wyników,
4. Struktury rozprawy, poprawności formalnej oraz oceny wykorzystywanych źródeł.

1. Teoretyczne rozdziały rozprawy nie stanowią najobszerniejszej części tekstu, co jest dla mnie zaskoczeniem (pozytywnym!) i nieoczywistym zabiegiem z punktu widzenia zazwyczaj „przeładowanych” teoretycznie prac awansowych na stopień doktora. Doktorantka przygotowała sobie zaplecze teoretyczne, które w całości „pracuje” w formule problemów badawczych oraz w częściach analityczno-interpretacjach. Nie ma tu wątków zbędnych, zarzuconych (zapomnianych) czy nieeksplorowanych na kolejnych etapach analiz.

Spójność części teoretycznej uzyskana jest dzięki postawieniu przez Autorkę kategorii uczenia się jako głównej osi teoretycznej, wokół której podejmowane są rozważania nad społecznymi kontekstami uczenia się kobiet, nad rodzajami uczenia się oraz nad umiejscowieniem doświadczeń i procesów uczenia się. Życiowa droga kobiet została scharakteryzowana na tle społecznych wzorów transformacji polskiego społeczeństwa, zwłaszcza młodszych generacji. Doktorantka przygotowała sobie zestaw kategorii teoretycznych, które wykorzystała podczas analiz zgromadzonych narracji, ukazując specyfikę kobiecego uczenia się w kontekstach rodzinnych i zawodowych, rozwoju kariery, napotykania możliwości awansu zawodowego w biznesie, odnajdywania strategii bycia w organizacji,

redefiniowania roli płciowej w sferze prywatnej i zawodowej itp. Wśród bogatego zestawu kategorii teoretycznych przygotowanych do wykorzystania na kolejnych etapach analiz zabrakło mi jednej: fenomenu/ syndromu „królowej pszczół”, który oddaje specyfikę funkcjonowania kobiet w domenach zawodowych lub pozycjach związanych z władzą, w których kobiety stanowią zdecydowaną mniejszość. Dystansowanie się od innych kobiet w sferze zawodowej, odrzucanie pomysłów lub prób równościowych regulacji własnego obszaru zawodowego (parytety, polityki włączające, samoorganizowanie się kobiet, wspieranie się kobiet biznesu itp.) są jedynymi w wielu zachowań typowych dla tego zjawiska (nie scharakteryzowałam go wyczerpująco). Chciałabym zaprosić Doktorantkę do rozmowy na temat syndromu „królowej pszczół” i potencjalnego wykorzystania tej koncepcji w analizie zgromadzonego materiału badawczego. Być może pomocne okażą się następujące pytania: Jak uczestniczki badania opisują własne relacje z innymi kobietami w sferze zawodowej i prywatnej? Czy w ogóle odnoszą się do relacji z innymi kobietami? Czy uczestniczki badania uczą się czegoś z doświadczeń i biografii innych kobiet? Czy uczą się wyłącznie z własnego życia czy życie innych kobiet jest wskazywanym źródłem uczenia się przez menadżerki?

2. Przyjęte rozstrzygnięcia metodologiczne są trafne. Autorka wybrała podejście jakościowe i paradygmat interpretatywny. Materiał empiryczny został zebrany drogą wywiadów narracyjnych, co jest również trafnym wyborem metodologicznym z uwagi na konieczność dotarcia do znaczeń przypisywanych przez kobiety własnym doświadczeniom życiowym i zawodowym. W badaniach uczestniczyło 12 kobiet – menadżerek, których aktywność zawodowa rozpoczęła się w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Autorka przedstawiła edukacyjną i zawodową drogę każdej uczestniczki badania, odniosła się do wieku i stażu pracy kobiet oraz zajmowanego stanowiska, co pozwala dostrzec określone podobieństwa i różnice w sytuacji zawodowej rozmówczyń.

Wybrane pytania badawcze są podporządkowane głównemu celowi pracy – rekonstrukcji procesów uczenia się z życia. Trzeba zaznaczyć, że pytania te są bardzo dobrze uzasadnione teoretycznie. Wynikają z teorii omówionych w Rozdziale 1 i są z nimi spójne. Autorka szczegółowo omówiła sposób realizacji badań empirycznych oraz sposób opracowania i analizy zgromadzonego materiału badawczego, co dokumentuje bardzo dobre opanowanie warsztatu badawczego kluczowego dla pomyślanego przebiegu badań z wykorzystaniem metody wywiadu narracyjnego. Doktorantka zadbała też o przedstawienie

całości zgromadzonego materiału empirycznego (transkrypcje – Aneks nr 2). Zapoznanie się z efektem tej pracy przekonuje, że wywiady zostały przeprowadzone wzorowo. Autorka pozostawiła uczestniczkom badań sporo swobody w zakresie kształtowania wypowiedzi, nieznacznie tematyzując rozmowę i w zasadzie ograniczając się do aktywnego słuchania. Zatem transkrypcje wywiadów dokumentują umiejętność realizacji badań jakościowych w zakresie wybranej metody oraz obrazują obfitość, złożoność wątków i wielowątkowość zawartą w zgromadzonym materiale empirycznym.

Autorka zaznaczyła w tekście dysertacji, że z uwagi na pandemię 11 z 12 wywiadów zostało przeprowadzonych w formie zdalnej, co – jak zostało zaznaczone – nie wpłynęło na przebieg procesu badawczego. W kontekście tego stwierdzenia miałabym do Doktorantki pytanie dotyczące specyfiki badań online. Jak zauważa Piotr Siuda (i inni znawcy Internetu), badania online nie polegają na prostym przeniesieniu procesu badawczego w przestrzeń Internetu, ale mają własną specyfikę i trochę inne rygory postępowania badawczego. Interesowałoby mnie stanowisko Autorki w tej sprawie. Czy zasadne byłoby stwierdzenie, że metodą wykorzystaną na użytek dysertacji jest wywiad narracyjny online? Czy trafniejsze są autorskie deklaracje zawarte w tekście rozprawy?

3. Sposób prowadzenia analiz w empirycznej części rozprawy przekonuje jednoznacznie, że mamy do czynienia z bardzo udaną, wzorową interpretacją zgromadzonego materiału badawczego, przeprowadzoną zgodnie z regułami jakościowych strategii badawczych. Trzeba podkreślić, że analizy i interpretacje materiału empirycznego stanowią 60% tekstu rozprawy, co wskazuje na rozległość tego przedsięwzięcia interpretacyjnego. Czasami niedoświadczeni badacze w procesie opracowania pokaźnego wolumenu danych jakościowych wpadają w pułapkę anegdotyzmu. W przypadku recenzowanej dysertacji ten błąd nie występuje. Przeciwnie, Autorka w metodyczny i uporządkowany sposób dokonuje rekonstrukcji rozumienia podmiotowych perspektyw uczestniczek badania, wydobywa sensy odniesione do poszczególnych odcinków życiowego uczenia się kobiet w sferze publicznej i prywatnej. Interpretacje zawarte w tej części rozprawy są przekonujące, trafne i uzasadnione z punktu widzenia przyjętych perspektyw teoretycznych. Na wyróżnienie zasługuje sposób prowadzenia narracji - precyzja nazywania zidentyfikowanych zjawisk/ procesów społecznych, ale też interpretacyjna ostrożność i wyważenie oraz dostrzeżenie sprzeczności lub napięć w

narracjach uczestniczek badań. Na słowa uznania zasługują również dbałość o spójność wyводу oraz elegancja i kultura języka rozprawy.

Mimo, że część relacjonująca wyniki badań własnych jest najobszerniejsza w strukturze rozprawy, jako czytelnicy nie mamy poczucia zagubienia (co czasem zauważamy w raportach z badań jakościowych). Doktorantka zdaje sobie sprawę, że poszczególnymi fragmentami znajdującymi się w tej części rozprawy zawiadują formuły problemów badawczych, co znajduje odzwierciedlenie w precyzyjnej strukturze i podziale treści.

Kończąc tę część recenzji pragnę podkreślić również to, że rozprawę po prostu dobrze się czyta – czytelnik ma wrażenie, że przygląda się życiu, przebiegowi zawodowej drogi, poznaje dylematy i wyzwania, przed którymi stawały uczestniczki badań. Dysertacja wpisuje się w tradycję polskich badań socjologicznych poświęconych karierom zawodowym (biznesowym) lub politycznym kobiet, ale tym, co przesądza o jej oryginalności jest koncentracja na problematyce uczenia się. Z tego względu ma się wrażenie, że mimo wyboru tematyki eksplorowanej badawczo na polskim gruncie, dowiadujemy się czegoś nowego o kobietach piastujących wysokie stanowiska w biznesie.

4. Recenzowana rozprawa doktorska ma tradycyjną strukturę (teoria – metodologia – analizy i interpretacja wyników badań empirycznych). Zawarte w niej treści cechuje bardzo wysoki stopień spójności i poprawności formalnej. Powtórzę, że doceniam bardzo dobre naukowe piarstwo i wysoką jakość zaprezentowanych interpretacji. Warto podkreślić, że doktorantka wykorzystła niezwykle obszerną literaturę przedmiotu, reprezentatywną dla obranych obszarów problemowych – andragogiki, pedagogiki i socjologii gender. Literatura ta została prawidłowo wykorzystana i poprawnie zinterpretowana.

Konkluzja

Kierując się dokonaną oceną stwierdzam, że rozprawa doktorska „*Uczenie się z życia. Studium doświadczeń zawodowych i rodzinnych menadżerek czasów polskiej transformacji*”, jest oryginalnym studium teoretyczno-empirycznym poświęconym problematyce uczenia się, które spełnia z naddatkiem ustawowe warunki stawiane dysertacjom na stopień naukowy doktora. Rekomenduję Radzie Akademickiej Dolnośląskiej Szkoły Wyższej przyjęcie tej rozprawy i dopuszczenie jej do dalszych etapów procedowania oraz publicznej obrony.

Jednocześnie z przyjemnością i pełnym przekonaniem stawiam wniosek o wyróżnienie rozprawy ze względu na to, że w aspektach teoretycznym, metodologicznym i interpretacyjnym jest ona przykładem wzorowo zaprojektowanego i zrealizowanego przedsięwzięcia naukowego.

J. Koparcowicz